

© Видавець Інститут кібернетики імені В.М. Глушкова НАН України, 29.04.2026
Це – препринт відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND 4.0
<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode.uk>

Автор підтверджує, що даний препринт відповідає всім вимогам Договору приєднання
https://arxiv.nas.gov.ua/public/accesion_agreement.html

Системний підхід до адаптивного керування безпекою геотехнічних систем у складних гірничо-геологічних умовах

Зберовський Василь ^[0000-0003-3275-1864], Петух Олександр ^[0000-0001-5832-0072],
Змієвська Крістіна ^[0000-0002-1495-6287], Криворучко Олена ^[0000-0001-5241-6639]

Інститут геотехнічної механіки ім. М.С. Полякова НАН України, вулиця Сімферопольська, 2А, Дніпро,
49005, Україна

igtmdep16@gmail.com

Анотація. У роботі досліджується проблема забезпечення промислової безпеки на глибоких і надглибоких горизонтах гірничодобувних підприємств. Доведено, що традиційні методи захисту стають недостатніми через суттєве ускладнення геомеханічної ситуації. Обґрунтовано необхідність переходу до комплексної стратегії адаптивного керування аерогідромеханічними процесами. Для високоточної ідентифікації тектонічних порушень та каналів міграції газів запропоновано використовувати метод спостереження природного імпульсного електромагнітного поля Землі (ПЕМПЗ). Пропонована концепція базується на принципі цілісності та включає три ключові етапи: динамічний моніторинг трендів атмосфери, активну гідродинамічну дію для керування фільтрацією масиву та системну терморегуляцію. Особливий акцент зроблено на розробці «цифрових двійників» геотехнічних систем і впровадженні алгоритмів автоматичного керування. Реалізація підходу забезпечить превентивну локалізацію небезпек, мінімізує ризики аварій та підвищить надійність роботи гірничих комплексів.

Ключові слова: адаптивне керування, геотехнічна система, аерогідромеханічні процеси, тектонічні порушення, цифрові двійники.

1 Вступ

Сучасний етап розвитку гірничодобувної галузі в Україні та світі характеризується неминучим переходом гірничих робіт на глибокі та надглибокі горизонти. У таких умовах геомеханічна ситуація суттєво ускладнюється: спостерігається інтенсивне формування зон підвищеного гірничого тиску, наявність розгалужених мереж тектонічних розломів та техногенних порушень масиву. Поєднання цих факторів з енергоємними технологічними процесами створює критичні передумови для виникнення аварійних ситуацій комплексного термохімічного та газодинамічного характеру.

Традиційні методи забезпечення промислової безпеки, що базуються на пасивному захисті, стають недостатніми. Виникає гостра наукова потреба у перегляді фундаментальних

підходів до керування станом геотехнічних систем. Ключовою умовою стабільності стає не просто контроль, а активне забезпечення стабільності аерогідромеханічних процесів у замкненому підземному просторі. Реалізація цієї мети можлива лише через впровадження методів адаптивного керування, які здатні гнучко підлаштовуватися під динамічні зміни навколишнього середовища (рис. 1)

РИС. 1. Структура адаптивного керування вентиляційними потоками

2 Основна частина

Для побудови ефективної системи адаптивного керування насамперед необхідно провести детальний аналіз чинників, що дестабілізують систему. Основними ініціаторами катастрофічних явищ, таких як вибухи газопилових сумішей, ендегенні пожежі та раптові викиди вугілля й газу, є динамічні процеси у гірському масиві та порушення його природної суцільності. Особливу небезпеку становлять зони геологічних розломів, які в напружено-деформованому стані стають колекторами для накопичення підземних вод та горючих газів.

Оскільки стандартні геофізичні методи розвідки (зокрема сейсморозвідка, електророзвідка та магніторозвідка) у підземних умовах часто є економічно витратними та мають низьку роздільну здатність для виявлення дрібних порушень, актуальним стає пошук альтернативних рішень (рис. 2).

У зв'язку з цим, значний науковий інтерес становить метод спостереження природного імпульсного електромагнітного поля Землі (ПЕМПЗ) [1].

Досвід успішних досліджень у межах Середньопридніпровського мегаблоку Українського щита підтвердив, що реєстрація імпульсів природного електромагнітного поля дозволяє з високою точністю ідентифікувати просторове положення тектонічних і техногенних порушень. Це дає змогу будувати достовірні тривимірні (3D) моделі масиву та прогнозувати зони підвищеної проникності флюїдів, які є потенційними каналами міграції метану. Розуміння просторового розташування цих зон дозволяє перейти від простої фіксації порушень до формування безпосередньої концепції керування.

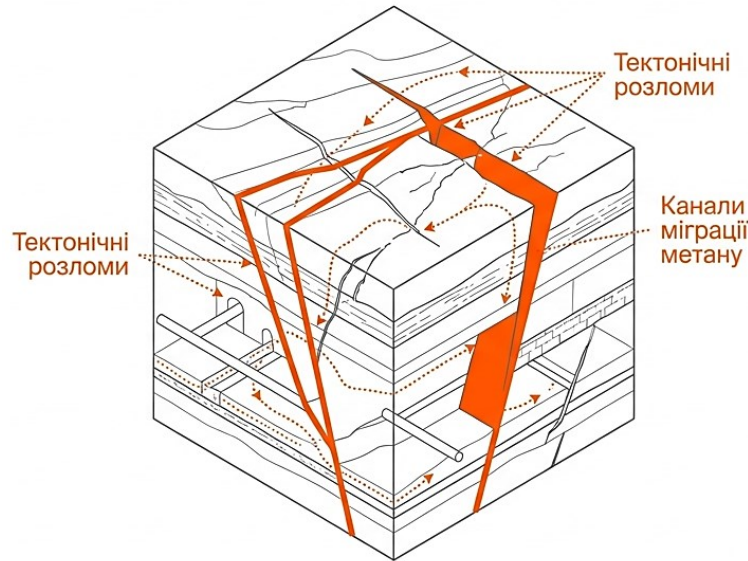

РИС. 2. Типи порушеності гірського масиву

Виявлені зони порушень та канали міграції газів стають об'єктами цілеспрямованого впливу в межах концепції адаптивного керування. Сучасні автоматизовані системи (наприклад, широко вживана система «АТМОС») забезпечують лише перерозподіл повітряних потоків залежно від поточної газової обстановки, що є реактивним підходом [2]. Їхні можливості обмежені використанням статичних алгоритмів, які не враховують складне співвідношення концентрацій кисню та метану для точного визначення меж вибухобезпеки, а також ігнорують динаміку зміни токсичних газів (оксиду вуглецю, діоксиду вуглецю, сірководню) та теплових потоків [3].

Пропонований у роботі адаптивний підхід базується на принципі цілісності геотехнічної системи, де аеродинамічні, гідромеханічні та термодинамічні процеси розглядаються як єдиний взаємопов'язаний механізм. Така стратегія передбачає реалізацію наступних кроків:

1. Динамічний моніторинг: перехід від фіксації миттєвого перевищення гранично допустимих концентрацій до безперервного аналізу трендів (тенденцій) зміни параметрів атмосфери з урахуванням впливу виявлених зон порушень.
2. Активна гідродинамічна дія: використання спеціалізованих пристроїв в гідравлічних системах для цілеспрямованого керування фільтраційними властивостями масиву. Це дозволяє здійснювати декольматацію (очищення пор) або тампонаж (герметизацію) тріщино-порового простору, що дає змогу блокувати переміщення флюїдів (газу та води) ще до їхнього потрапляння безпосередньо у робочі зони [4].
3. Системна терморегуляція: використання природного теплового потенціалу масиву, зокрема енергії шахтних вод та вентиляційних струменів, для нормалізації мікроклімату. Це не лише підвищує загальну енергоефективність підприємства, а й дозволяє активно керувати температурним фактором, який є основним каталізатором небезпечних термохімічних реакцій окиснення вугілля.

Логічним завершенням системного підходу до формування методів впливу є створення надійного інструментарію для їх впровадження. Для реалізації адаптивного керування у

реальному часі необхідне глибоке удосконалення методів комп'ютерного моделювання. Важливим етапом є розробка «цифрових двійників» геотехнічної системи, які інтегрують у собі 3D-моделі тектонічних порушень, розуміння їх просторового розташування та принципів цілісності аеродинамічних, гідромеханічних та термодинамічних процесів в шахті.

Алгоритм керування повинен будуватися на фундаментальних принципах зворотного зв'язку, що успішно зарекомендували себе в автоматизованих системах керування технологічними процесами (АСК ТП) на великих енергетичних об'єктах (наприклад, досвід впровадження на теплоелектроцентралях). Застосування таких алгоритмів дозволяє уникнути небезпечних коливальних режимів у вентиляційній мережі та забезпечити стабільність системи навіть при раптових геомеханічних збуреннях. Система має в автоматичному режимі коригувати параметри провітрювання та дегазації, спираючись на прогнозу модель розвитку аерогідромеханічних процесів.

Створення безпечних умов праці у сучасних геотехнічних системах вимагає переходу від локальних захисних заходів до комплексної стратегії адаптивного керування всіма аерогідромеханічними процесами. Початком створення такої системи є попередня ідентифікація зон тектонічних і техногенних порушень за допомогою методу природного імпульсного електромагнітного поля Землі, та вибір методу локалізації джерела небезпеки на ранніх етапах. В подальшому інтеграція підсистем контролю газового складу, гідродинамічного впливу на масив та утилізації низькопотенційного тепла дозволяє створити стійку систему життєзабезпечення, здатну попереджати катастрофічні наслідки.

Впровадження передових алгоритмів адаптивного керування є економічно виправданим кроком, який суттєво підвищує надійність функціонування гірничих підприємств та мінімізує витрати на ліквідацію можливих аварій.

3 Висновки

Забезпечення промислової безпеки на глибоких горизонтах гірничодобувних підприємств вимагає відмови від традиційних методів захисту та переходу до комплексної стратегії адаптивного керування аерогідромеханічними процесами. Основою такої системи запропонована попередня ідентифікація зон тектонічних і техногенних порушень за допомогою реєстрації природного імпульсного електромагнітного поля Землі.

Реалізація запропонованого підходу спирається на розробку «цифрових двійників» геотехнічних систем та застосування передових алгоритмів автоматичного керування. Інтеграція підсистем динамічного моніторингу атмосфери, активної гідродинамічної дії на масив та системної терморегуляції формує стійку систему життєзабезпечення шахти.

Впровадження цієї концепції є економічно виправданим кроком, оскільки воно забезпечує превентивну локалізацію загроз, підвищує загальну надійність функціонування гірничих комплексів та мінімізує витрати на ліквідацію аварій.

Список посилань

1. Zmiyevskaya, K. (2015). Faults and linear crusts of weathering as a gold-controlling factor. In Theoretical and practical solutions of mineral resources mining, new developments in mining engineering, 415–417. CRC Press/Balkema. <https://doi.org/10.1201/b19901>
2. Булат, А. Ф., Софійський, К. К., Бокій, Б. В., Шейко, А. В., Агаєв, Р. А., Тинина, С. В. (2016). Управління аерологічними та геомеханічними процесами у вугільних шахтах. ТОВ "Східний видавничий дім".
3. Стасевич, Р. К. (2017). Методика підвищення точності обліку та функції захисту інформації автоматизованої системи комерційного обліку природного газу вугільних родовищ (АСУ ПГ). Математичне моделювання: Науковий журнал ДДТУ, 1(36), 16–22.
4. Zberovskyi, V., Ahaiev, R., Vlasenko, V., Kyrychenko, M. (2025). Acoustic monitoring of the coal-rock massif state in stress-strain zones during hydroimpulsive impact: Application experience. In Acoustical engineering. IntechOpen. <https://doi.org/10.5772/intechopen.1006643>